

лять і шанують. Принаймні, католицька громадська думка не осуджувала Федуківича, навпаки, всі йому співчували.

Попри це, незабаром скеля над Тетеревом стала добровільною Голгофою священника. Помираючи, отець Андрій встиг-таки повідомити одному зі своїх колег, який нагодився до нього в лікарню, що саме спричинило його фатальний крок. Виявляється, ще на Різдво 1923 року за звільнення усіх арештованих у його справі він заплатив згодою стати конфідентом ГПУ, однак, коли згодом почав ухилятися від виконання накиннутих йому зобов'язань, його примусили підписати лист до Папи.

Самогубство ксьондза захопило більшовиків зненацька, бо таку розв'язку їхній сценарій щодо розколу Римо-католицької церкви не передбачав. Федуківич був не першим і не останнім серед тих представників духовенства та інтелігенції України, кого комуністичний режим намагався упокорити шляхом проголошення принизливих і наклепницьких декларацій. Його сумний приклад послугував уроком для багатьох, але не для самих авторів цього пекельного задуму, який ще неодноразово використовували. Однак реалізувати план із розколу РКЦ так і не вдалося.

Наталія РУБЛЬОВА

Документ із Житомирського обласного архіву, фотографія — з книги «Альбом священників Луцько-Житомирської і Кам'янецької римо-католицьких єпархій». Київ, 1917 р.

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ: ВІД «ХЛОПОМАНА» ДО «ХЛОПОФОБА»

Для української суспільно-політичної думки початку ХХ століття постать В'ячеслава Липинського (1882 — 1931) є нетиповою, навіть «екзотичною». Ї діяльність цього мислителя, і його погляди погано вписуються в логіку її розвитку. За бажання, звісно, можна вести ідейний родовід визначного українського історика, соціолога, філософа, публіциста та політичного діяча від «хлопоманів», передусім В. Антоновича, якого, до речі, В. Липинський вважав своїм вчителем. «Хлопоманам» В. Антоновичу, П. Свенцицькому й Т. Рильському В. Липинський присвятив редакований

В'ячеслав Липинський

та виданий ним у 1912 р. збірник фундаментальних наукових праць і документів «3 історії України», який є своєрідним підсумком його історичних студій у ранній період творчості.

Саме ж «хлопоманство» цілком вписується в основну «народницьку» тенденцію, притаманну українській суспільній думці кінця XIX — початку XX століття. Більше того, воно — яскравий вияв цієї тенденції. «Хлопомани», які виховувалися й формувалися як польські шляхтичі, приносили в жертву українству і своє шляхетство, і свою польськість. У певному розумінні, це було спокутуванням гріхів окремих представників відчуженої від народу еліти. Однак В. Липинського важко зарахувати до цієї когорти. Він, скоріше, «хлопофоб», котрий аж ніяк

не збирається ідеалізувати «народ». Свою ж місію В. Липинський бачить у тому, щоб організувати «пасивний» народ, не потураючи його слабкостям!

Якщо більшість видатних українських мислителів початку XX ст. (взяти хоча б такі знакові постаті, як М. Грушевський, В. Винниченко) — «народники», то В. Липинський — «державник». Сферою зацікавлень перших є прості люди (селяни, почасти робітники чи бідні інтелігенти); В. Липинського цікавить переважно «провідна верства». Якщо І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко — ліві, соціалісти різних відтінків, то В. Липинський — правий, поміркований консерватор. За свого життя для більшості українських політиків і політичних мислителів він був «ізгоєм», який свідомо бунтував проти «більшості», подаючи її в найнепривабливішому світлі. В цьому плані особливо показовою є основна політологічна праця В. Липинського «Листи до братів-хліборобів», а також публіцистичний твір «Хам і Яфет».

Чим обумовлена оригінальність В. Липинського саме як українського мислителя-політолога й історіософа? Можна припустити, що він узяв на себе місію пропагувати поширені в Західній Європі ідеї консерватиз-

му на українському ґрунті. Дійсно, у В. Липинського прослідковується певне запозичення західноєвропейських ідей. Але воно далеке від простого копіювання і, скоріше, має формальний характер і виражається в намаганні опертися на західні авторитети, обґрунтовуючи свої погляди. Візьму на себе сміливість заявити, що оригінальність В. Липинського як українського мислителя визначається тією обставиною, що у ментальному й культурному сенсах він українським мислителем не був, й до кінця своїх днів залишався польським шляхтичем (хоча й «кресовим»).

На відміну від «хлопоманів», він не зрікався свого шляхетства, навіть гордився ним. Позитивними героями його історичних розвідок є саме шляхтичі — Я. Щ. Гербут, В. Вербицький, М. Кричевський. В. Липинський також підкреслював шляхетство Б. Хмельницького. Тут варто відзначити, що саме Б. Хмельницький є для нього найбільш позитивним персонажем української історії.

Що ж було характерним для ментальності й культури «кресових» польських шляхтичів? Українська письменниця Галина Журба, яка, власне, теж вийшла з цього середовища, писала: «Товариство, що в нас збиралося, були самі поляки, службовці сусідніх маєтків, надлісництва й цукроварні. Середньоосвічені, дехто й з вищою, чимало читали, трохи співали, грали на скрипці, фортеп'яні і найбільше в карти. Любили забавитися, випити та погуляти. Походження переважно «місцевого», з українських дідів, говорили по-польськи з українською вимовою, вживаючи силу українізмів, знали добре народню українську мову, співали залюбки або й виключно українські пісні. Дуже мало між ними було справжніх поляків, прибулих з т. зв. конгресівки (Королівство Польське в межах Російської держави з Варшавою включно), яких місцеві поляки недолюбували, звали «короняжами» й ставились до них згорда, вважаючи себе расово кращими. Був це, безумовно, підсвідомий голос крові. Радова різниця дійсно була величезна... Кров текла у них українська, душа була сполячена, світогляд польсько-шляхетський. Вважали себе вибраним шаром і народом, вищою расою та культурою, сіллю тієї землі, для яких народ український був тільки погноєм... А проте органічна пов'язь лучила їх із цим народом глибше, ніж це здавалось... Польська культура вичерпувалася загальноповерховим блиском, товариським побутом та оглядою, зводилася до патріотичного патосу, декількох пісень патріотичних, а далі замикалася у літературі. Широко ж, нащодень, не було чим дихнути, напоїти душу. Вони знаходили це в питомій українській культурі... Вона їх підсвідомо вабила, притягала, манила наснагою своєю. За-

хоплювала українська народня ноша — все те, чого не могли знайти в своїй польській культурі. Це їм не заважало ставитися з погордою до українського селянства, називати його «гадом», «бидлом», поневіряти ним. Їм і в думці не було, що жили вони не лишень потом і кров'ю цього народу, його загарбаним матеріальним добром, але й соками його культури... Зрідка лиш траплялися одиниці, що переростали дещо цей загальний рівень польської інтелігенції в Україні, мали ширший, правдивіший погляд на український народ та його історію...»

Спробуємо, спираючись на цю характеристику, а також на деякі загальновідомі факти, реконструювати ментальність польського шляхтича-«кресов'яка». По-перше, цей шляхтич у системі суспільно-політичних відносин царської Росії відчував певну «відчуженість»: зробити кар'єру, не зрікаючись своєї польськості й католицького віровизнання, було практично неможливо. Розраховувати шляхтич-«кресов'як» міг лише на якусь третьорядну посаду в провінції. Тому для нього цілком логічною була опозиційність щодо російської бюрократії, а заодне й польський патріотизм, який мав на меті відновлення Польської держави (отже, за своїм спрямуванням був не народницьким, а державницьким).

По-друге, ці шляхтичі розглядали себе як «провідну верству», «аристократію», «еліту», яка повинна організовувати інші соціальні верстви у «свою» державу. Ніхто інший на це не здатний! Звісно, прості селяни, робітники, навіть промисловці й інтелігенти розглядалися ними лише як матеріал, потрібний у справі державотворення.

По-третє, основною цінністю для шляхтича-«кресов'яка» було посідання земельної власності, яку ніби мечем завоювали його предки і передали у спадок. Ідеалом для нього був землевласник-войовник. Звісно, на початку ХХ ст. це був гарний міф про благородного шляхтича (водночас воїна і продуцента), який продовжував надихати поляків.

По-четверте, обов'язковою характеристикою шляхтича-«кресов'яка» була його католицькість — дещо більше, ніж релігійність. Католицький костел (особливо на «кресах») був національною інституцією для поляків. Він згуртовував їх, не давав «розчинитися» в чужому етнічно-конфесійному середовищі. Але вищеназвані чотири моменти можна віднести й до «некресової» польської шляхти. «Кресов'яки» ж мали свої специфічні особливості; вони відчували, а то й усвідомлювали свою відмінність від шляхти центральнопольської, «короняжів» й розуміли, що при відновленні Польської держави їм дістанеться роль людей другого сорту. Ця держава для них не могла бути цілком «рідною».

Втім, «кресов'яки», при всій своїй зверхності до місцевих хлопів, все ж таки мусили рахуватися з ними. Значною мірою вони відчували свій зв'язок із українським народом та українською землею. Звідси намагання знайти порозуміння з простолюдом. У цьому сенсі цікаво осмислити українську тематику в польській літературі ХІХ ст. (Ю. Крашевський, «українська школа» в польській поезії), діяльність Т. Падури, врешті, поява «хлопоманів». Для польського шляхтича «кресов'яка» більш корисним було б не відновлення Польської держави, а створення своєї поліетнічної держави, в якій би він відігравав провідну роль.

Усі вищенаведені ментальні моменти й визначили на українському ґрунті політичні та історіософські погляди В. Липинського. Передусім це стосується його вчення про державу, яке в політологічних та історіософських конструкціях мислителя посідає центральне місце.

На думку В. Липинського, держава виникає в результаті завоювання, коли активна меншість підпорядковує пасивну більшість. Таке розуміння виникнення держави цілком відповідало світосприйняттю шляхтича-«кресов'яка», який відчував себе активною меншістю (провідною верствою) в культурно й етнічно чужому для нього морі українського простолюду.

Ідеалом держави для В. Липинського є держава національна. Це закономірно. Адже він жив у добу націоналізму, коли європейська суспільна думка, а, відповідно, й провідні мислителі орієнтувалися на творення національних держав. Однак у трактуванні національної держави існувала проблема: хто кого творить — держава націю чи, навпаки, нація державу. В. Липинський дає однозначну відповідь: без держави немає нації, саме держава в націотворенні відіграє основну роль. Народ же — це лише «етнографічна маса», яку треба організовувати з допомогою держави. Фактично тут (хай у дещо прихованій формі) вимальовувалася наступна схема: провідна верства, власне польська шляхта, має організувати з допомогою державних структур (практично насильницьким шляхом) «недисципліновану» (анархічну!) й пасивну українську етнографічну масу. Звісно, провідна верства повинна займати не просто керівне, а й привілейоване становище та мати узаконену монополію на державну владу. Всі ж інші верстви не повинні на це претендувати. Їхнє функціонування має здійснюватися у чітко визначених межах. На чолі ж держави повинен стояти монарх — своєрідний арбітр між станами.

Ідеал своєї держави В. Липинський називає «класократичною монархією», «класократією». На перший погляд, ця теорія видається оригінальною. Але якщо ми відкинемо в ній різного роду ідеалізацію та утопізм, то отримаємо модель середньовічної Речі Посполитої, де соціальні стани мали чітко визначені законом межі функціонування, і де реально всі важелі державного правління знаходилися в руках провідної верстви (шляхти), а король відігравав роль арбітра та репрезентанта держави. Звісно, тут можуть заперечити: мовляв, В. Липинський доволі критично ставився до порядків, що існували в Речі Посполитій. Це так, але не треба забувати, що він критикував не стільки устрій, скільки «недоліки» цієї держави.

Тепер уявімо, що польській «кресовій» шляхті вдалося створити на українських землях свою державу. Чи могла б вона, знаходячись у меншості, утримувати владу в цій державі демократичним шляхом? Звісно, ні. Це можна робити лише шляхом насильства (бажано узаконеного!) Чи не тут треба шукати неприязнь В. Липинського до українських інтелігентів, яка з особливою силою звучить у його пізніх творах. Саме вони становили для шляхтичів найсильнішу конкуренцію у справі державотворення, бо апелювали до простолюдинів (несвідомої «етнографічної маси») й, закономірно, виступали на захист демократичних методів і мали всі шанси прийти до влади легітимним демократичним шляхом.

Ментальність «кресового» шляхтича знаходила відображення і в ученні В. Липинського про «територіальний патріотизм». Загалом він справедливо вважав, що нації не творяться на моноетнічній основі. Але цей момент був доведений ним до крайнощів, за яких етнічний фактор фактично ігнорувався в процесі державотворення. Патріотизм, державницька позиція, на думку мислителя, визначається не етнічно-культурною приналежністю, а прив'язаністю до своєї території. Звідси випливало, що українським патріотом-державником міг бути етнічно й культурно чужий українцям чоловік, якщо він виступав патріотом своєї землі. Таким, врешті, був сам В. Липинський. При цьому найбільшим «територіальним патріотом» є той, хто має земельну власність. Якщо виходити з такої прихованої логіки, то чи не найбільшими патріотами в Україні мають бути не етнічні українці, а польські шляхтичі й російські дворяни.

Варто звернутися до поглядів В. Липинського на релігію й місце церкви в державній системі. Ці погляди є відверто прокатолицькими.

Звісно, В. Липинський не заперечував права на існування в Україні православ'я, греко-католицизму (ці віри були для України на початку ХХ ст. вже традиційними, що для В. Липинського саме по собі виступало як велика цінність). У деяких моментах він позитивно відгукується про протестантизм (соцініани) на українських землях. Однак симпатії В. Липинського однозначно залишалися на боці католицизму. Саме католицька модель взаємовідносин церкви й держави в нього набуває універсального характеру. Він визнає притаманний західноєвропейському середньовіччю поділ влади на світську й духовну. При цьому, на думку мислителя, не повинно бути втручання світської влади в духовну і навпаки. «Класократична монархія» В. Липинського — це консервативна утопія, яка не могла стати реальністю. Намагання ж В. Липинського побачити в гетьманаті П. Скоропадського ідеалізовану ним «класократію» було лише спробою видати бажане за дійсне. Показово, що в кінці свого життя мислитель розірвав свої стосунки з П. Скоропадським і відійшов від гетьманців.

Проте для українців В. Липинський був, є і буде оригінальним і водночас великим інтелектуальним авторитетом. Щоправда, його велич і оригінальність зовсім не в конструктивізмі, а у критиці. Він зу-

Українські селяни. Кінець ХІХ ст. (Листівка «Малоросійські типи», № 8). Саме їх, «братів-хліборобів», яскраво виражений «державник» В'ячеслав Липинський любив, але не вважав «локомотивом історії»

мів нетрадиційно (для українців) підійти до розуміння й трактування власне українських проблем. В. Липинський не побоявся критикувати поширені серед тогочасних українців уявлення. Зокрема, він піддав цінкавій та різнобічній критиці соціалізм, демократію, українську інтелігенцію, ідеалізовані нею «народні маси». Завдяки В'ячеславу Липинському українці змогли побачити свої вади, які не давали їм стати повноцінною державною нацією. А це вже було чимало.

ДОВІДКА

В'ячеслав Казимирович ЛИПИНСЬКИЙ — історик, філософ, публіцист, ідеолог українського консерватизму. Народився 5 квітня 1882 р. у селі Затурці (тепер Волинська обл.); походив зі старовинного спольщеного шляхетського роду. Закінчив Краківський університет і Жєневську вищу школу. 1909 р. повернувся в Україну (Волинь входила до складу Російської імперії), де займався науковою роботою і політичною діяльністю (з 1914 р. — один із фундаторів «Союзу визволення України»). Під час Першої світової війни отримав важке поранення. Активний учасник національно-визвольних змагань українського народу в 1917 — 1921 рр. У 1918 р. повноважний міністр і посол Гетьманської держави П. Скоропадського в Австро-Угорщині. З 1920 р. — в еміграції, де очолив Український союз хліборобів-державників (УСХД). Один із засновників Українського вільного університету в Празі. Політологічні та соціологічні концепції В. Липинського, які будувалися на ідеї конституційної «класократичної трудової монархії» — що не прив'язана до соціо- та етнічного походження людини, а ґрунтується на територіальному патріотизмі, — набули найбільш виразного осмислення у праці «Листи до братів-хліборобів» (1926). Хоча В. Липинський був принциповим критиком демократії й монархістом, його ідеологія відіграла значну роль в утвердженні ліберально-демократичних принципів і побороюванні тоталітарних тенденцій в українській політичній думці. Помер 1931 р. в Австрії.

Петро КРАЛЮК

Фотографія з книги В. Липинський «Вибрані твори». Київ, 1993 р.; листівка з книги «Україна: віхи історії». Київ, 2001 р.